

Կ Ե Ա Ն Ք Ի Դ Ա Ս Ը

«Ես սիրում եմ վեհութիւնը մարդկային տանջանքի».
Ալբերտ-Կլոդ

I

Մենք նոր աւարտել էինք համալսարանը, ես և ընկերս՝ երկուսով էլ բժիշկ. տարիների յամառ աշխատանքներս վերջապէս պսակուեց յաջողութեամբ, մենք նորաւարտ բժիշկներ էինք: Այս միտքը մեր սիրտը լցնում էր և՛ հրճուանքով և՛ հպարտութեամբ. կեանքը մեր առաջ բաց էր, ապագան ժպտուն, վայելքների մի շարք:

Մի փոքր հանգստանալու և մեր ապագայ անելիքի մասին մտածելու համար, մենք երկուսով էլ իմ հայրենի քաղաքը եկանք: Ընկերս տեղաւորուեց մի աժանագին հիւրանոցում, իսկ ես ծնողներիս մօտ:

Յաջորդ օրը, երբ ես ընկերոջս տեսութեան դնացի, առաջին բանը որ աչքովս ընկաւ, դա նրա դրան վրայ կպցրած այցկարտն էր՝ «բժիշկ Արաքսեան»: Ինձ էլ բան պէտք էր, «բժիշկ Արաքսեան» պռուշով ներս ընկայ սենեակ: Նա մի փոքր կարմրեց, ժպտաց, ապա ձեռքերը շփեց դոհութեամբ:

—Հը, մեր տղայ, լաւ ես շտապել:

—Շտապել, ինչո՞ւ, միթէ մենք այժմ՝ բժիշկ չենք, պատասխանեց նա մի առանձին ինքնաբաւականութեամբ:

— Բժիշկներ ենք, միայն իմ դրան վրայ այդպիսի այցկարտ չը կայ, և ես կարողացայ բնել այս գիշեր, իսկ դու, ինչպէս երեւում է, չէիր կարող առանց դրան բնել, պատասխանեցի ես ծիծաղելով:

— Հանաքով ասացիր, բայց հաւատացած եղիր, որ ես վաղուց այնպէս հանգիստ չէի բնել, ինչպէս այս գիշեր բնեցի:

— Եւ երազներ էլ տեսար:

— Եւ երազներ էլ տեսայ:

— Սիրուն, գրաւիչ երազներ:

— Օ, չափազանց գրաւիչ:

— Ծիշտ այնպիսի երազներ, որոնց մասին այնքան խօսում էիր ուսանողութեանդ ժամանակ և որոնց հասնելը բո կեանքիդ նպատակ ես ընտրել, հարուստ աղջիկ, չքեղ տուն, կառք:

— Ծիշտ այդպիսիները՝ հարուստ աղջիկ, չքեղ տուն, կառք:

— Ուրեմն այն բամինները դեռ գլխիցդ չեն դուրս եկել,

— Քամիներ, խեղճ, վրայ բերեց նա այս անգամ կատարեալ լրջութեամբ, բամինները քո գլխումն են, եթէ կամենում ես, իսկ ես տեսնում եմ կեանքը, ինչպէս որ նա կայ, ինչպէս եղել է, և պիտի լինի: Ես ապրել եմ ուզում, դա իմ իրաւունքն է, ինչպէս և ամենի իրաւունքն է: Երբ ես տարիների ընթացքում շան պէս չարչարում էի, պանիր ու հացով էի կերակրում, անբուն գիշերներ անցկացնում հաստ հատորների վրայ, հնացած դիակներ կտրատում և քրքրում, այդ իմ դժոխային կեանքի շրջանում ես ոչ ոքից պահանջ չունեցայ, ոչ ոք ինձանով չը հետաքրքրուեց էլ, իրաւունք ունէին, այժմ էլ հերթն իմն է և ես պիտի ապրեմ, պիտի ապրեմ: Դրա համար եմ չարչարուել, դրա համար եմ սովորել: Չարիք չեմ անի ոչ ոքի, անաղնւութիւն չեմ անի երբէք, կը բժշկեմ՝ դա իմ

պարտքն է, վարձ կը վերցնեմ՝ դա էլ իմ իրաւունքն է. ահա իմ բարոյական սկզբունքները:

— Իսկ, եթէ մարդը մեռնում է և չի ուզում փող տալ, բժիշկ կանչել, որովհետեւ տգէտ է, բժշկութեան մասին հասկացողութիւն չունի, կամ եթէ ուզում է բժշկուել, հասկանում է բժշկութեան արժէքը, բայց միջոց չունի:

— Փոյթս չէ, թող մեռնի, ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել, կեանքն այդպէս է. կամ ես պէտք է ինձ զոհ բերեմ այդպիսիներին, կեանքս դարձնեմ անվերջ դառնութիւնների, չը գնահատուած զոհերի մի շարք և ոչնչանամ առանց ապրելու, կամ նրանք պիտի ջախջախուեն կեանքի անողոք, անխուսափելի չարիքի առաջ: Ընտրութիւնը դժուար չէ, ես ապրել եմ ուզում, ինչպէս ամեն մի էակ տիեզերքի վրայ ապրել է ուզում: Հասարակական պիրամիդի շերտերում պայքարը եռում է. անհատներ ու դասակարգեր աշխատում են վեր բարձրանալ, ոմանք մնում են իրանց նոր գրաւած տեղերում, ուրիշները վար են գլորւում, հզօրներն ապրում են, թոյլերը խեղդւում, արդարացնելով «վա՛յ յաղթուածին» ասացուածքը: Ասա, ինչ ուզում ես, բայց կեանքն այսպէս է, կռիւ, կռիւ...

— Թող այդ, ընդհատեցի նրան, դա շատ հին երգ է, և դու հարիւրաւոր անգամ կրկնել ես քո այդ վայրենի թեօրիաները, մոռանալով՝ որ փիլիսոփայութեան վերջին խօսքը բեզ չի պատկանում բարբառղաբար:

— Լաւ, կը թողնեմ, բայց այն ժամանակ դու էլ խօսք տուր դադարեցնել այս վէճը, որ սկսում է ձանձրալի դառնալ, որովհետեւ շատ հին վէճ է և ոչ մի օգուտ չունի, հաւատացնում եմ բեզ, քո փաստերն անգոր են փոխել իմ հայեացքները կեանքի վրայ: Խօսենք ուրիշ բաների մասին:

— Թող այդպէս լինի, պատասխանեցի ես:

Արդարեւ, դա մի շատ հին վէճ էր: Ընկերս մի յամառ նիւթապաշտ էր, և ամենից շատ հետաքրքրւում

էր այդ նիւթապաշտական դպրոցի փիլիսոփաներով, այնտեղից էլ բազել էր իր կեանքի բարոյական սկըզբունքները: Տարիների ընթացքում անթիւ անգամ մենք վիճել էինք, երբեմն նոյն-իսկ խռովել իրարից: Նա ծաղրել էր իմ աւտորուիստ գաղափարները, ինձ անուանել էր ֆանտազիօր, ես նրան անուանել էի կարիերիստ, աֆերիստ, նիւթապաշտ. խռովել էինք իրարից, բայց կրկին հաշտուել, կրկին մնացել լաւ ընկերներ: Վէճ յարուցանողը միշտ ես էի լինում, յարձակում էի առաջինը ես, և գա իր պատճառն ունէր. ինձ միշտ թւում էր, թէ ես պիտի յաջողեցնեմ նրա գլխից հանել այնքան չոր նիւթապաշտական գաղափարները և անվերջ փորձեր էի անում, ընկերական մի անխզելի կապով կապուած էի նրան. սիրում էի, որովհետեւ ինձ թւում էր, որ նրա սիրտը բարի է, շիտակ, և որ կեանքի դառնութիւններն են նրան այդպէս չարացրել, նրա մէջ թուլացրել, բայց ոչ իսպառ ջնջել, ազնիւ զոհեր բերելու ձգտումները: Եւ արդարեւ, նա խիստ շատ էր տանջուել մինչեւ աւարտելը, իր բոլոր ջանքերը մի որ և է նիւթական նպատտ ստանալ ուսման ընթացքում, ապարդիւն էին անցել և այժմ կ'ասես հաշիւ էր պահանջում կեանքից իր քաշած նեղութեան, իր կրած խեղճութեան համար:

Սակայն իմ ջանքերն ըստ երևոյթին իզուր անցան: Եւ սա վերջին անգամն էր, որ ես նրա հետ վիճեցի նոյն խնդրի մասին: Թողեցի, որ կեանքը ինքը ասի նրան այն, ինչ ես աշխատում էի հասկացնել: Այնուհետեւ ամեն անգամ երբ ես գալիս էի նրան այցելութեան, բարձրաձայն կանչում էի դռնից «բժիշկ Արարսեան» և ապա մենք սկսում էինք խօսել բոլորովին այլ նիւթերի մասին, ծիծաղում էինք, զուարճանում և բաժանւում:

Մեր կեանքի այն շրջանն էր, երբ մարդ ոչ ուսանող է, ոչ աղատ, հասուն մարդ: Դեռ սենեակը անկարգ, ծխով լի, դեռ սեղանի վրայ լիմոնի և պապի-

ըոսի կտորներ, դեռ թէյի բաժակները այս ու այն կողմ գրքերին խառն, անկողինը ճմռտած, շորերը թափթփուած, խօսակցութիւնը զուարճալի, հանաքները՝ անվերջ։ Հին հոգսերից, քննութիւններ անցնելու դժուարութիւններից պրծած, նոր կեանքի հոգսերին, դառնութիւններին անձանօթ, կամ երիտասարդ ոյժերի, կարողութեան վրայ վստահ հեգնութեամբ, հպարտութեամբ ապագային նայելով՝ մենք անց էինք կացնում մեր կեանքի այդ անցողական շրջանը։

Լաւ օրեր էին։

Մի անգամ, երբ մենք դարձեալ ուրախ ուրախ խօսում էինք, յանկարծ հարեւան սենեակից լսուեց մի մանկական ձայն, որ կարգում էր գիրկապ անելով։

«Բը-ա-դը, բադ. բը-ա-շը, բաշ. բը-ու-ն, բան։

—Ո՛չ, բը-ու-ն, բուն, ուղղեց երեխայի սխալը մի այլ հաստ ձայն, որ ըստ երեւոյթին դասատուի ձայնն էր։

—Բը-ու-ն-բուն, շարունակեց երեխան. տը-ու-ն, տուն. —Լաւ է, այժմ դու ասա, Շնչիկ։

—Շը-ու-ն,շուն, սկսեց մի այլ աւելի բարակ մանկական ձայն, նը-ու-շ, նուշ. ու-շ, ուշ. նուշ ու շուն։

—Լաւ է, Շուշիկ, դու էլ ես լաւ սովորել, վրայ բերեց նոյն հաստ ձայնը։ Ապա նա սկսեց նոր դաս տալ, թէ մէկին և թէ միւսին, կրկնեց, երեքլնեց դասը, և դուրս ուղարկեց։

Մենք երկուսով էլ, մեզ անհասկանալի մի պատճառով, ամեն բան թողած, ուշի ուշով լսում էինք, ինչ որ կատարւում էր բարակ պատի միւս կողմում։

Քիչ յետոյ, մենք տեսանք, թէ ինչպէս մէկը դուրս եկաւ հարեւան սենեակից, անցաւ մեր շուսամուտի առաջից։ Դա երեւի դասատուն էր. մի երիտասարդ մարդ, խունացած վերարկուով, որ նա խնամքով կոճկել էր վերից վար և կարծես մրսում էր, թէեւ աշնանային տաք օրեր էին, դիտարկը խորը քաշած ճակատին՝ դէմքի պրօֆիլը հազիւ տեսանք, դա մի գունատ, նիհար երիտասարդ էր։ Նա անցաւ, իսկ հարեւան սե-

նեակում ձայները չը դադարեցին. երկու մանուկներն այժմ սովորում էին, իրար օգնում. կը-ա-տը-ու, կա-տու. կը-ա-շ-ի, կաշի. ասում էր մէկը, կը-ու-տ, կուտ. ասում էր միւսը. երբեմն էլ երկաթի ձայները խառնում էին իրար, և էլ ոչինչ չէր հասկացում, բայց մենք չարու-նակում էինք լսել լուռ, խորասուզուած...

Օրեր անցան, նոյն ձայները, համարեա միեւնոյն եղանակով, մօտաւորապէս միեւնոյն ժամերին լսում էին հարեւան սենեակից. պարզ էր, որ մէկը կանոնաւորա-պէս դաս էր տալիս երկու մանուկներին: Միակ փոփո-խութիւնը, որ նկատւում էր, այդ այն էր որ ուսու-ցիչը օր աւուր աւելի և աւելի էր հաղում, և շատ ան-գամ ստիպուած էր ընդհատել իր արտասանած վան-կերը իր չոր հազը դադարեցնելու համար, ապա կրկին սկսում էր նոյն համբերութեամբ, կրկնում էր, սովո-րեցնում էր, յետոյ դուրս գնում, թողնելով որ երե-խաները թոթովեն իրանց դասերը:

Կամաց կամաց մենք ընտելացանք այս բոլորին. էլ չէինք ականջ դնում, երբեմն էլ նոյն-իսկ սրախօսութիւն-ների առարկայ էինք դարձնում երեխաների թոթո-վանքը, նրանց արտասանութիւնները, կամ ուսուցչի այս ու այն խօսքը. օրինակ՝ «Շնչիկ, դու խելօք ես, Գարե-գինը այսօր խելօք չի», կամ, «Ձեր երկուսին էլ սիրում եմ, երկուսդ էլ խելօք էք»: Եւ ուսուցիչն այս խօս-քերն արտասանում էր այնպիսի հայրական ընթշու-թեամբ, որ անհնարին էր ուշք չը դարձնել. Շուտով այդ էլ մեզ ձանձրացրեց, մենք չը գիտէինք, ո՞վ է այդ ուսուցիչը, նոյն-իսկ մոռացութեան տուինք նրան, լու-սամուտի առաջից անցնելիս չէինք էլ նայում վրան:

Այսպէս անցան մի քանի օրեր և շաբաթներ: Բայց վերջին օրերը, երեխաների ձայնն էր լսում միայն, ու-սուցիչն այլ եւս չէր անցնում լուսամուտի առաջից, և նա էլ դաս չէր տալիս, այլ հաղում էր...

II

Այն օրուանից, երբ տեղի ունեցան պատմութեանս նիւթը կազմող դէպքերը, տասնեակ տարիներ են անցել, բայց ես դեռ յիշում եմ բոլորը ամենայն մանրամասնութեամբ. և դա առանց պատճառի չէ. Մարդիկ չեն մոռանում իրանց մանկութեան յիշողութիւնները, կեանքի արշալուսին ամեն մի երեւոյթ, ամեն մի դէպք ոչ միայն նոր է, հապա և զարմանալի է մանկան համար և խորը կերպով ազդում է նրա կոյս մտքի, երեւկայութեան վրայ, յաւիտեան չը ջնջուելու համար: Իմ կեանքի երկրորդ շրջանի արշալոյսին ես էլ մի մանուկ էի, մի հասակ առած մանուկ, որ զարմանքով էր տեսնում աշխարհը, մարդկանց, կեանքը իր չար ու բարի կողմերով և որքան շատ բան կար անծանօթ, զարմանալի: Սակայն այդ բոլոր նորութիւններից, բոլոր ուշագրաւ երեւոյթներից ոչ մէկն այնպէս չը ցնցեց իմ երեւակայութիւնը, ոչ մէկն այնպէս խորը չը տպաւորուեց իմ մտքում, որքան իմ ընկերով բժ. Արաքսեանի մէջ տեղի ունեցած զարմանալի հոգեկան փոփոխութիւնը: Դա մի դէպք չէր, այլ մի ամբողջ աշխարհ, մի ամբողջ կեանք, մի անծանօթ՝ բիչ հասկանալի կեանք, որ յանկարծ բացուեց իմ առաջ: Ես որ կարծում էի շնորհիւ իմ դիպլոմի ամեն բան իմանալ, ամեն ինչ հասկանալ, բացատրել, լուծել, յանկարծ ինձ զգացի աշակերտի, ամենատգէտ, թոյլ աշակերտի կացութեան մէջ:

Այն օրը, լաւ յիշում եմ, մռայլ թխպոտ անձրևային օր էր: Բանաստեղծներն իրանց պատկերաւոր նկարագրութիւնների մէջ սիրում են արտաբերել բնութեան և մարդկային հոգու պատկերների մէջ տխուր, կամ ուրախ դուգադիպութիւն գտնել: Սակայն այդ օրուայ մռայլը բոլորովին համապատասխան չէր իմ սրտին. բնութիւնն ասես սգաւոր էր, արտասուում էր մօտա-

լուտ ձմրան երկիւղից, իսկ ես ուրախ էի և սիրտս լի հրճուանքով: Տէր Աստուած, ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել, մի ամիս չը կար աւարտել էի, և արդէն լաւ պաշտօն ունենալու բաւական դրական յոյսեր կային:

Եւ այսպէս ես գնում էի ընկերոջս մօտ մտմտալով իմ ապագայի մասին: Ես ընկերոջս պէս նիւթապաշտ չէի, իմ բոլոր երջանկութիւնը կայանում էր իմ փառասիրութեան մէջ. ես ուզում էի պաշտուել այն զոհերի գնով, որ ես պատրաստ էի յանձն առնել ժողովրդի համար: Ես ուզում էի, որ իմ մասին ապագայում գրեն, խօսեն, պատմեն, որ ինձ մատով ցոյց տան, երբ անցնելու լինեմ փողոցներից, իսկ այսքանի համար ես պատրաստ էի լուսամուտից վայր նետուել գլուխս փշրել: Մտածելով այս բոլորի մասին, ես երբեմն ընկնում էի էքստազի մէջ, զգում էի, որ ընդունակ եմ ամենախելագար զոհողութիւններ յանձն առնել, անկեղծ էի ոգեւորութեանս րօպէներում, և վէճերի ժամանակ իմ խօսքերը հնչում էին ուժով, համազօր չեչտով: Ընկերներս ինձ ալտրուիստ էին համարում. այդ անկանք ես ընդունում էի հպարտութեամբ, և հաստատ որոշել էի, կեանքի մէջ էլ փառքով կրել:

Ես երեւակայում էի, թէ ինչպէս կը մտնեմ կորած, մոռացուած խրճիթները, մութ նկուղները, թէ ինչպէս կը սրբեմ այնտեղ ցաւերի մէջ տառապողների արցունքները իմ բժշկական հմտութեամբ, և իմ նիւթական զոհերով և երբ դուրս գնալու լինեմ, ինչպէս կը լսեմ յետևիցս աղօթքի և օրհնութեան մրմունջներ. օ, դա մի ամբողջ երանութիւն էր ինձ համար:

Եւ ուրիշ շատ լաւ բաներ էի մտածում ես, երբ հասայ ընկերոջս բնակարանին: Արդէն պատրաստուում էի ըստ իմ սովորականին «բժ. Արաքսեան» գոռալովներս ընկնել, երբ ականջիս հասած մի ձայն ինձ ստիպեց սառած կանգ առնել:

— «Կը-ու-տ, կուտ, կը-ա-չը-ի, կաչի», նոյն մանկական ձայները, որ սովորաբար միշտ լսում էին հարե-

ւան սենեակից, բայց ինչ որ ինձ ապշեցրեց այսօր, այդ ախ եր, որ այս անգամ ձայները գալիս էին ընկերոջս սենեակից, բժիշկ Արաքսեանի սենեակից:

Երեւոյթն այնքան տարօրինակ էր, որ ես մի րոպէ կարծեցի թէ լսողութիւնս ինձ խաբում է, և թէ գուցէ ես սխալմամբ հարեւան սենեակի դրան առաջ եմ դուրս եկել: Բայց անկարելի էր, դրան վրայ շատ պարզ երեւում էր իմ հանաքների և հեգնութեան մշտական առարկան, այցկարտը «բժիշկ Արաքսեան»: Ես ինքս ինձ համոզելու համար ականայ նոյն-իսկ կարդացի՝ «բժիշկ Արաքսեան»: Յետոյ մտածեցի, թէ մի գուցէ երեխան կարդում է հարեւան սենեակում և ես այստեղ ձայնն եմ լսում, մօտեցայ կամացուկ, ականջս դրի ընկերոջս դրան կողպէքի վրայ, ոչ մի կասկած չը կար. «Կըռ-ըռ-տ, կուշտ. կըռ-ըռ-ի, կաշի. պարզ և որոշ լսում էր մանկական ձայնը ընկերոջս սենեակից. Այնուամենայնիւ ես բութորովին չը համոզուեցի, և դուռը հրեցի ներս մտալ. եթէ այդ վայրկեանին բժիշկ Արաքսեանը յանկարծ մի մահակի հարուած իջեցնէր գլխիս, գուցէ ես այնքան չը զարմանայի, որքան զարմացացրեց ինձ տեսածս, և ես սառած մնացի դրանը կպած, առանց առաջանալու, առանց մի բառ ասելու և նայում էի: Ընկերս նստել էր սեղանի առաջ, իր երկու կողմում տեղ էին բռնել երկու երեխաներ, մի եօթ տարեկան տղայ և մի ինն տարեկան աղջիկ, գանգրահեր գլուխներով: Երկու փոքրիկ գեղջուկ դէմքեր էին, վախվխելով, անստահ նայեցին ինձ և կրկին գլուխները քաշ ձգեցին իրանց փոքրիկ գրքերի վրայ՝ կրկնելով իրանց անվերջանալի վանկերը. «կատու, կաշի, շամամ»: Բժիշկը լուրջ, հանդիսաւոր դէմք ունէր, նա վերեւ նայեց, հազիւ ձեռքով ինձ նշան արաւ, որ նստեմ և շարունակեց:

—Շնչիկ, այժմ դու կարդա:

«Կատու, կաշի, շամամ» շարունակեց երեխան: Չը նայելով նրա հրաւերին, ես նստել չը կարողացայ. ես ապշած էի, ծիծաղել չէի համարձակւում, պատկերի

լրջութիւնն ինձ կաշկանդել էր, հարց տալ, խօսել նոյնպէս սիրտ չէի տնում, վախենում էի խանգարել, իսկ նստելու մասին չէի էլ մտածում, ես ապշել էի, սառած մնացել իմ տեղում, գլխարկը ձեռքիս, աչքերս չռած նայում էի այս պատկերին, նայում էի և էլ չէի մտածում. երազ էր...

Որչափ մնացի ես այսպէս կանգնած չեմ յիշում, միայն երբ բժիշկը վերջացրեց դասը, երեխաներին դուրս ուղարկեց խաղալու, նրանք մտեցան դրանք գրքերը ձեռներին, այն ժամանակ միայն. ես հեռացայ դռնից:

— Զարմացած ես, այնպէս չէ, ասաց բժիշկը երեսիս ժպտալով:

— Զարմացած... դու այն աստ խելքդ տեղն է, նախորդ գիշեր քեզ հետ մի բան չի պատահել:

Պատասխանի փոխարէն նա մի պինդ ծիծաղեց, ապա մի առ ժամանակ երկսով էլ լուռ կացանք:

— Լսիր, դարձաւ նա ինձ, երբ ես տեղ բռնեցի նրա դէմ ու դէմ՝ շարունակ հարցական հայեացքս իր դէմքին ուղղած, լսիր ինձ և մի զարմանալու երբ այնտեղ, համալսարանական նստարանի վրայ դու և բո խեղբի, քո սկզբունքների մարդիկ խօսում էիք ժողովուրդից, նրա ցաւերից, խօսում էիք ալտրուիզմից, ծրագրում էիք ձեր անձնագոհ գործունէութիւնը. գիտակ էիք համարում ձեզ կեանքի համար, պատրաստուած նրա ձախորդութիւնների դէմ գնալու, նրան բնկծելու ձեր բարոյական ոյժով, ձեր անձնուիրութեամբ, դուք բոլորդ էլ սուտ էիք խօսում՝ առանց իմանալու, դուք իլլիւզիաների մէջ էիք, դուք անկեղծ էիք թողնալէս: Ձեր դիմացկանութեան, ձեր անկեղծութեան, ձեր անձնագոհութեան յարատեւութիւնը կեանքը միայն կարող է ապացույսանել, հաստատել, բայց դուք իրաւունք էիք համարում ձեզ արդէն հասարակական անձնագոհ գործիչներ համարել, իսկ ինձ մատերիալիստ, կարրիերիստ, իսկ երբ ես պնդում էի, որ ինձանից դուրս աշխարհը

գոյութիւն չունի ինձ համար, որ ես աչքերս կը փակեմ աշխարհի ցաւերի առաջ, կը քաղեմ վարդերը, խոյս տալով փշերից, ես էլ անգիտակցաբար սուտ էի ասում, և մենք բոլորս էլ երեխաներ էինք։ Աշխարհը, կեանքը ոչ դուք էիք ճանաչում, ոչ ես, այժմ էլ չենք ճանաչում, և դեռ յայտնի չէ, թէ երբ կը ճանաչենք և երբոր ճանաչենք, ինչ կը շինենք։ Բայց ուզում ես, ես բեզ ցոյց տամ։ Թէ ով է ճանաչում աշխարհ, ով է առանց աղմուկի լուծել ձեր բոլոր թէօրիաները, ով է մոռացութեան, խաւարի, թշուառութեան, ապերախտութեան մէջ իմ նիւթապաշտութեան հիմքերը քանդել, և առանց աղմուկի գծել մի ճանապարհ, որով հազիւ թէ մենք գնալ համարձակուենք, այն աստիճան փշոտ է նա, այն աստիճան դժուարագնաց է. ասա, ուզում ես տեսնել այդ մարդուն։

— Ես բեզ չեմ հասկանում։

— Ձեռ հասկանում։ Լաւ, ես կ'աշխատեմ առանց հանելուկների խօսել։ Քանի՞ օր է, որ դու չես եկել ինձ մօտ։

— Երեք օր է կարծեմ։

— Կարճ ժամանակ է, Տէր Աստուած, բայց այնքան շատ ապրեցի։ Դու շատ ծաղրեցիր իմ զրանք կպցրած այդ կարտը, լսիր, այժմ, թէ նա ինչ թանկագին ծառայութիւն մատուցեց ինձ։

Հարեւան սենեակում ապրողը մի գիւղական ուսուցիչ է այն մարդկանցից մէկը, որոնց մենք սովոր ենք «վարժապետ» կէս հեղնական, կէս արհամարհական բառով կնքել. վերջին օրերս դու նկատեցիր, որ նրա դասախօսելու ձայնն այլ ևս չէր լսւում, նա միայն հագում էր նա հիւանդ է, պառկած, և առանց օգնութեան, առանց ծանօթների, առանց միջոցի։ Ի՞նչ լաւ, որ նա իմ այցկարտից մի օր իմացել է, որ իր հարեւանը՝ ես բժիշկ եմ։

Երկու օր առաջ նստած էի սենեակումս, երբ դուռս կամացուկ բացուեց, և չեմքի վրայ յայտնուեց

այն փոքրիկ աղջիկը, որին բիշ առաջ տեսար ինձ մօտ։
Նա մտաւ և կանգ առաւ, գլուխը բաշ ձգեց ու մնաց։
Տէր Աստուած, այն ինչ գէմք էր, ո՞վ, ո՞ր հոգեբանը,
ո՞ր բանաստեղծը, ո՞ր նկարիչը կարող է նկարագրել մի
մանկական գէմք, ուր գծագրուած են անմեղութիւն,
երկիւզ, վիշտ, յուսահատութիւն և բոլորը միասին կազ-
մում են մի այնպիսի խառնուրդ, մի այնպիսի պատ-
կեր, որի առաջ մարդ ակամայ գլխարկը պիտի հանի,
ասեա աստուածութիւնն է ուղարկել իր հրեշտակը բեղ
ասելու ինչ որ մոռացուած ճշմարտութիւններս ի՞նչ
արժեն այդ պատկերի մօտ քո բոլոր ճառերը, բոլոր պեր-
ճախօսութիւնները, բոլոր փաստերը, սրօնցով գու աշխա-
տում էիր ջրել իմ նիւթապաշտ թէօրիաները, աշխատում
էիր ինձ ալտրուիստ դարձներ։ Ձէ, հօգիս, դժբաղդ
մանկան արցունքի մի կաթիլը աւելի համոզիչ, աւելի
յուզիչ է, քան ամենահանճարեղ, ամենապերճախօս
բարոյնները հիմնուած անհերքելի փաստերի վրայ։

Շուշիկը, այսպէս է նրա անունը, նայեց ինձ
վախվախելով, երկու կաթիլ արցունք կար կախած օի-
րուն, անմեղ աչքերից։

— Հ ա յ Ր Ի կ ա հ ի լ ա ն դ է, ասաց նա և հե-
կեկալով ծածկեց երեսը։

Մի սառը բան անցաւ մարմնովս, ես դողացի,
հասկանում ես, ես դողացի այդ խեղճ, այդ թոյլ,
դողդոջուն արարածի առաջ։ Ինչո՞ւ դողացի, ես խօսմ
պինդ ներսեր ունեմ։ Դու այդ գիտես, ես մինչև այժմ
էլ չեմ կարողանում հասկանալ, թէ այն ի՞նչ սարսուռ
էր որ անցաւ իմ մարմնով։ Ես լուռ վեր կացայ մօ-
տեցայ երեսային, նա վախենալով էր նայում ինձ, ես
չոյեցի գլուխը, չը գիտեմ ինչ ասացի, կարծեմ բան էլ
էլ ասացի, նա սրտապնդուեց, վերել նայեց, ես հա-
մոզուած եմ, որ արտասուող հրեշտակը այդպէս կը
նայէր իր արցունքի միջից, ես չը կարողացայ համբե-
րել, բռնեցի այն սիրուն դանգրահեր գլուխը, համ-
բուրեցի և կրծքիս սեղմեցի պինդ, պինդ, օ, ես դեռ

երբէք, երբէք այնպէս չէի համբուրել մէկին: Ես առաջին անգամ կեանքում համբուրեցի աշխարհի վիշտը, մերձաւորի ցաւը սրբազան, այդ անմեղ դէմքի վրայ: Քիչ յետոյ ես հիւանդի մօտ էի:

Նա էր ուղարկել ինձ մօտ երեխային: Հիւանդանալով անյուսուլթեան և անտէրութեան մէջ, նա մնում է մի առժամանակ առանց խնամքի. ի վերջոյ որոշում է դիմել անձանօթ բժշկի օգնութեանը:

Ահա երբ օր է, որ ես անց եմ կացնում նրա մօտ ամբողջ ժամեր: Գաւառից, գիւղերից է գալիս, էլ պաշտօն չունի, էլ դպրոց չը կայ, եկել է պաշտօն գտնելու համար:

Որքան բան ասաց ինձ. ինչե՛ր նկարագրեց, որքան է ապրել այդ մարդը: Խօսում է նա... ձեզ պէս չի խօսում, ընկեր, նա չի երեւակայում, նա չի գեղեցկացնում, նա միայն ասում է մերկ, կոպիտ ճշմարտութիւնը, ցաւեր է պատմում, որոնց առաջ ոչինչ են ձեր բոլոր ճոռոմաբանութիւնները: Չէ, մենք ոչինչ չը գիտենք:

Կուրծքն է հիւանդ խեղճի. ես արեցի, ինչ որ կարող էի, նկատելով որ նա սաստիկ ցաւում է երեխաներին՝ դառ տալ չը կարողանալու համար, յանձն առայ պարապել, մինչեւ որ ինքը կը վեր կենայ, ասացի նրան, բայց հազիւ թէ... Իմ առաջարկութիւնը նրան անչափ ուրախացրեց:

III

Մի ողորմելի սենեակ էր, ուր ներս տարաւ ինձ ընկերս. մի անկողին, երեք ողբալի աթոռներ և մի սեղան, ահա բոլոր կարասին:

Մի մաշուած դէմք հազիւ ծրագրւում էր բարձի սպիտակութեան վրայ, և վերմակի տակ մի նիհար, ոսկրացած մարմին: Խոր ընկած աչքերը հազիւ էին նշմարւում, իսկ նիհար այտերը մի անախորժ, հիւանդոտ կար-

միութիւն ունէին: Թաւ, երկար և սեւ մազերը անհոգ ոլորներով բոլորել էին կնճռոտ և դուրս ցցած ճակատը: Անինամ ձգած միտուքը խճճուել և ծածկել էր շրթունքներն ու բերանը և ամբողջ դէմքը տանջանքի, յոգնածութեան կնիք ունէր վրան: Շատ ապրած գէմք էր այն, տարիներն անհետ չէին անցել վրայով: Մեզ տեսնելով նա ժպտաց մի տեսակ թախծալի մեղմութեամբ, և այդ ժպտով մի առանձին խորհրդաւորութիւն տուեց այդ թուխ գէմքին:

— Ընկերս է, նոյնպէս բժիշկ, ասաց բժիշկ Արաբսեան ներկայացնելով ինձ:

— Շատ և շատ ուրախ եմ թէ ձեզ և թէ նրա համար, ասաց նա անկողնի տակից՝ դուրս հանելով նիհար, ոսկրոտ ձեռքը և մեկնելով մեզ, երկու բժիշկ, մի հիւանդ. չարունակեց նա ժպտալով նոյն թախծալի ժպտով, երկու խելքը մէկից լաւ է, այնպէս չէ. գուցէ կարողանաք կեանք տալ այս անկենդան մարմնին:

— Իդուր էք գանգատւում, ասաց ընկերս, այսօր դուք շատ լաւ էք երեւում, դէմքերդ շատ ախորժ արտայայտութիւն ունի:

— Իրաւունք ունէք, ճշմարիտ, որ այսօր լաւ եմ զգում ինձ. միայն այս հազը... և ծանօթ, անախորժ հազը կրկին ընդհատեց նրա խօսքը. բայց այդ էլ ոչինչ, չարունակեց նա, բանի՞ տարի է, որ հազում եմ: Ես այժմ այնքան լաւ եմ, որ կը նստեմ և մի քիչ կը խօսեմ, խօմ գիտէք, որ ուսուցիչները շատախօս կը լինեն, այդ նրանց արուեստն է, որ ի վերջոյ բնաւորութիւն է դառնում, և տարօրինակ էլ չէ, երբ մարդ խօսում է անընդհատ տասն և եօթ տարի:

— Մի՛թէ այդքան ժամանակ դուք միշտ ուսուցիչ էք եղած:

— Այո, միշտ, չարունակ, մի ամբողջ կեանք էր, այն էլ անցաւ, և չը գիտեմ մի բան թողեց յետեւից, թէ ոչ. օ, կեանքը շատ է հզօր, և մենք չափազանց թոյլ, չափազանց քիչ, պէտք էր մի քանի անգամ աւեր-

լի ապրել... մի բանի անգամ աւելի տանջուել դրական հետեւանքների համեկու համար։ Է՛հ, վերջապէս, թողնենք այդ, ինձ հետաքրքրողն այժմ այդ երկու երեխաներն են, որոնց ես այդպէս չէի կամենայ թողնել աշխարհում։ Ո՛վ գիտէ, թէ ի՞նչ կարող է պատահել ինձ հետ, իսկ նրանք մայր էլ չունեն։

— Դեղն ընդունեցի՞ք, հարցրեց Արաքսեանը։

— Ո՛չ, տուող չեղաւ։ Շուշիկը փորձեց չը կարողացաւ։ Ես էլ, է՛հ, էլ ոյժ չի մնացել։

Արաքսեանը գլուխը օրօրեց, մօտեցաւ, վերցրեց դեղի սրուակը, կաթեցրեց գդալի մէջ, և քնքշութեամբ բարձրացնելով հիւանդի գլուխը, դեղը խմացրեց։

Հաղը վերսկսուեց, հիւանդը թուլացած՝ ընկաւ բարձի վրայ, մենք մնացինք անխօս, և նայում էինք։ Ես խօսք չէի գտնում, իսկ ընկերս չը գիտեմ ինչո՞ւ էր լռում։ Հիւանդը կամաց կամաց աչքերը փակեց և քնեց։

Մենք զգուշութեամբ դուրս եկանք, գնացինք ընկերովս սենեակը, նստեցինք և շարունակում էինք լռել։ Խօսել չէր լինում։ Երկսիս մտքերն էլ փոխադարձաբար իրար համար շատ էին պարզ, որպէս զի պէտք լինէր արտայայտուել։

Լռութիւնն ընդհատեց Արաքսեանը.

— Կը մեռնի, ասաց նա աչքերը մի կէտի յառած։

— Մի՞թէ։

— Այո՛, կը մեռնի, և երկու որբերը...

— Անտէր, անտիրական կը մնան։

Ընկերս նայեց ինձ մի հայեացքով, որ ես լաւ հասկանալ չը կարողացայ, բայց որը լաւ չէր ինձ համար, ես կուգէի, որ նա այդպէս չը նայէր ինձ։ Նա այսօր բոլորովին տարօրինակ էր. իմ տրամադրութիւնը բոլորովին այլ էր, երբ նրա մօտ եկայ, այժմ չը գիտեմ ինչո՞ւ նրա առաջ ես ինքս ինձ լաւ չէի զգում, ես որ այնքան տարիներ նրան խրատում էի երեխայի պէս. Արաքսեանն էլ չէր խօսում։ Լռութիւնն ինձ խեղդում էր. ուստի վերկացայ, գլխարկս առայ և դուրս գնացի։

Այդ ամբողջ օրը ես թափառում էի, և չը գիտեմ ինչի մասին էի մտածում, բայց գիտեմ, որ բարձրի սպիտակութեան վրայ ծրագրուող այն գունատ պատկերը և ընկերոջն մնայլ դէմքն ինձ հետեւում էին քայլ առ քայլ: Գիշերն էլ լաւ չը բնեցի և միւս օրը վաղ առաւօտից կրկին հիւրանոց գնացի:

Պատշգամբի վրայ կանգնած էր Արաքսեանը, գլուխը յենած սեանը և մնայլ հայեացքը դէպի հեռուն ուղղած: Դեռ երբէք ես նրան այդքան տխուր չէի տեսել: Ռոնաձայն լսելով նա գլուխն ինձ դարձրեց և առանց դէմքի արտայայտութիւնը փոխելու, դարձեալ նախորդ օրուայ իշխողի տոնով ասաց.

— Աւիլի վաղ կարող էիր գալ:

— Մեռաւ...

Պատասխանի փոխարէն նա բռնեց ձեռքիցս և ներս տարաւ հիւանդի սենեակը: Ուսուցիչը հոգեվարքի մէջ էր. երկու երեխաները նրա այս ու այն կողմում կըձկուած հեկեկում էին:

Արաքսեանը մօտեցաւ նրանց հանգստացնելու. հիւանդը բորբոքուած աչքերը դէպի նա դարձրեց, ապա նայեց արտասուող երեխաներին երկաթ, երկաթ և երկու կաթիլ արտասուքներ կախուեցին նրա կուպերից: Յետոյ ծածկոյթի տակից հանեց դողդոջուն ձեռքը և մեկնեց դէպի փոքրիկները: Նա էլ չէր խօսում և մահուան համը լեզուով նրանց մեզ էր յանձնում: Արաքսեանը գրկեց երեխաներին, համբուրեց, հիւանդը տեսաւ այդ, հանգստացաւ կարծես, փորձեց ժպտալ մի նշան գոհունակութեան, բայց գունատ շրթունքները միայն ծռմուռեցին, աչքերը փակուեցին և անզօր, անկատար ժպիտը յաւիտեան սառեց նրա դէմքին:

Նա մեռաւ:

— Հայրիկ, հայրիկ, մրմնջում էին օրերը և Արաքսեանը հեկեկում էր նրանց հետ, իսկ ես տեսարանի վեհութեան առաջ բարացած՝ կանգնել էի ինչ անելիս

չ'իմանալով. յիշում եմ սակայն, որ կ'ուզէի մօտենալ գրկել և համբուրել Արաքսեանին բացականչելով.

—Օ, ագնիւ հոգի՛, ինչ դժուար է եղել ճանաչել մարդկային սիրտը: Բայց դրա փոխարէն ես էլ դառն, դառն արտասուեցի:

Մի օր յետոյ չորս հոգի էինք հետեւում սայլի դադաղին, ես ու ընկերս երկու օրքերի ձեռքից բռնած: Թաղումից վերադարձին Արաքսեանը օրքերին իր սենեակում տեղաւորեց և երբ մի բանի օր յետոյ պաշտօն ստանալով ես եկայ նրան վերջին մնաս բարին աւելու, դրսից վերստին լսեցի երեխաների ձայնը «Բադ, նուշ, շուն...»

—Գնաս բարի, ասաց նա ինձ և շարունակեց դասը. Շնչիկ, դու կարգա՛:

—Իսկ դո՛ւ, դո՛ւ ինչ ես անում, ո՛ւր ես ուղղում գնալ:

—Ե՞ս... ես չը գիտեմ, ես էլ պաշտօն չեմ փնտռում, գնում եմ, երեւի մի կտոր հացը պակաս չի լինի, աշխարհը լայն է, ցաւերն անթիւ... Գնա՛ս բարի...

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ